

Marta Komorska

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

ZMARGINALIZOWANA MŁODOŚĆ. PRZYCZYNY ZJAWISKA I MOŻLIWOŚCI PRZECIWDZIAŁANIA W WOJEWÓDZTWIE LUBELSKIM

WSTĘP

Badania nad wykluczeniem społecznym w Polsce pokazują, że grupami najbardziej zagrożonymi są dzieci i młodzież, a zjawisko zagrożenia ubóstwem rodzin i dzieci występuje w społeczeństwie polskim od początku okresu transformacji (Tarkowska 2000, 2007, 2012, 2013; Warzywoda-Kruszyńska 2012, 2007). We wstępie do ekspertyzy *Ubóstwo dzieci w Polsce* Elżbieta Tarkowska zaznacza, iż ubóstwo i wykluczenie stanowi

[...] niewątpliwie jeden z najważniejszych problemów społecznych we współczesnej Polsce, tak ze względu na zakres tych zjawisk, jak i ich konsekwencje. Ubóstwo dzieci to nie tylko dzieciństwo w biedzie, ale i zagrożone ubóstwem dorosłe życie, to także niebezpieczeństwo międzypokoleniowej transmisji warunków, wykluczających jednostki i całe rodziny z różnych form uczestnictwa w życiu zbiorowym, wyrzucających je na margines życia społecznego (Tarkowska 2010).

Tak więc, rozwiązywanie problemu jakim jest wykluczenie dzieci i młodzieży należy rozpatrywać w perspektywie szans rozwojowych społeczeństwa, jego potencjału demograficznego, edukacyjnego, gospodarczego zarówno w wymiarze krajowym, jak i lokalnym.

Wejście Polski w strukturę Unii Europejskiej stworzyło nowe perspektywy przed polskim społeczeństwem, a przede wszystkim otworzyło nowe możliwości rozwoju dla młodego pokolenia. Swoboda poruszania się bez granic, dostęp do edukacji i rynków pracy stały się podstawowymi prawami z jakich korzysta młodzież od początku polskiej akcesji, a otwarcie granic i dostęp do usług społecznych miało na celu przygotowanie podstaw do uzyskania spójności społecznej gwarantującej inkluzyjny rozwój społeczny, w którym wzrost gospodarczy cechuje uczestnictwo wszystkich obywateli zarówno w obszarze jego tworzenia, jak i korzystania z niego (Golinowska, Kocot, Morecka, Sowa 2010).

Pojęcie marginalizacji społecznej i spójności są ze sobą blisko związane, a ich pojawienie się w polskiej polityce społecznej na poziomie krajowym i regionalnym jest szczególnie interesujące z perspektywy tworzenia i realizacji lokalnych polityk społecznych, które w swoim założeniu nie tylko powinny tworzyć programy w obszarze rozwiązywania problemów społecznych, ale przede wszystkim zapewnić podstawy do rozwoju społeczności lokalnych.

Pojęcie spójności pojawiło się w europejskiej polityce społecznej w roku 1957, a w następnych latach wypracowywano jej kolejne założenia, tak aby pod koniec lat 90. na szczycie Rady Europy „spójność społeczną” uznano za główny priorytet podejmowanych zadań, a w jej ramach zawiera się dążenie do: zagwarantowania wszystkim obywatelom odpowiedniego poziomu ochrony socjalnej, promowania zatrudnienia, szkolenia zawodowego i praw pracowniczych, zapewnienia ochrony najsłabszym grupom społeczeństwa, zapewnienia równych szans, przeciwdziałania marginalizacji społecznej i dyskryminacji, wzmacniania europejskiej współpracy w dziedzinie migracji (Karwacki 2010: 137–138). Wszystkie wymienione zadania w „dochodzeniu” do spójności społecznej mieszczą się zarówno w koncepcji aktywnej polityki społecznej, w literaturze jest ona czasem określana jako model APS (model aktywnej polityki społecznej (Rymsza 2003: 30), jak i akcentowanej przez APS walki z wykluczeniem społecznym, poprzez wyróżnienie roli programów reintegracyjnych. Koncepcja APS w Polsce pojawiła się wraz debatą o nowym kierunku polityki społecznej w obliczu podsumowań reform społecznych okresu transformacji i zbliżającej się perspektywy wejścia Polski do Unii Europejskiej, a jej przyjęcie podyktowane zostało niewątpliwie „zapotrzebowaniem” na nowe rozwiązania w obliczu braku skuteczności dotychczasowych. Na gruncie polskiej polityki społecznej M. Rymsza wskazał podstawowe idee przewodnie, które następnie stały się wyznacznikiem do konstruowania koncepcji modelu aktywnej polityki społecznej i należą do nich: decentralizacja, dająca realne możliwości zarządzania samorządom lokalnym, uznanie przez państwo podmiotowości wspólnot lokalnych i znaczenia więzi społecznych dla budowania kapitału społecznego, rola edukacji, w tym edukacji publicznej, jako instrumentu inwestowania w kapitał ludzki – społeczeństwo oparte na wiedzy, walka z wykluczeniem społecznym poprzez pomoc w podjęciu pracy lub udział w programach reintegracyjnych, aktywizacja społeczności lokalnych poprzez wykorzystanie metody środowiskowej (Rymsza 2003: 29–30).

Powyższe założenia odnajdujemy w obowiązujących aktach prawnych, umożliwiając tym samym ich implementację w społeczną rzeczywistość, a wstępna analiza pozwala nam dostrzec istniejącą już perspektywę. Możemy przecież potwierdzić istnienie samorządności terytorialnej, która stała się częścią demokratycznego państwa prawnego, możemy potwierdzić także istnienie zaplecza legislacyjnego dla pozostałych idei, pozwalając tym samym zakorzenić koncep-

cją aktywizacyjnym¹. Jednak z perspektywy tworzenia rozwiązań integracyjnych w walce z marginalizacją kluczowe było pojawienie się w ustawie z 1990 roku zapisu, który jednoznacznie tworzył sprzyjający klimat do samodzielnego i aktywnego zarządzania polityką społeczną, spajając jednocześnie wymienione wyżej idee, jest to art. 10a. ust. 2, w którym zostało zapisane, że:

Do zadań z zakresu pomocy społecznej realizowanych przez powiat należy: „2) opracowanie i realizacja powiatowej strategii integracji i polityki społecznej obejmującej w szczególności programy pomocy społecznej, polityki prorodzinnej, ochrony zdrowia, edukacji publicznej, wspierania osób niepełnosprawnych, przeciwdziałania bezrobociu oraz aktywizacji lokalnego rynku pracy – po konsultacji z właściwymi terytorialnie gminami”².

i analogicznie w art. 10. ust. 3 w odniesieniu do zadań gminy

Do zadań gminy należy opracowanie i realizacja gminnej strategii integracji i polityki społecznej obejmującej w szczególności programy pomocy społecznej, polityki prorodzinnej, ochrony zdrowia, programu profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych, narkomanii, budownictwa socjalnego i edukacji publicznej.

Planowanie polityki społecznej z wykorzystaniem zapisów w uprzednio przygotowanych dokumentach, jakimi są strategie polityki społecznej i rozwiązywania problemów społecznych, stwarza podstawy do sprawnego wdrażania jej celów, ale przede wszystkim gwarantuje prowadzenie polityki społecznej z zachowaniem jej rozwojowego charakteru w odniesieniu do społeczności lokalnych (Szarfenberg 2013).

Problemy wynikające z braku zrozumienia ważkości zadania zapisanego w cytowanej ustawie, ale i braku kompetencji do tworzenia lokalnych polityk społecznych były i są odczuwane nadal w wielu gminach i powiatach. Badania nad strategiami rozwiązywania problemów społecznych pokazują³, że w roku 2008 tylko 40% gmin i 60% powiatów wykonało zadanie i posiadało opracowaną strategię rozwiązywania problemów społecznych, przy czym właściwie wszystkie okazały się być bardzo słabe pod względem merytorycznym ich przydatności w planowaniu i wdrażaniu, a zdecydowana większość z nich nie spełniała także kryteriów niezbędnych do ubiegania się o środki z funduszy strukturalnych. Tak więc, na poziomie społeczności lokalnej inicjatywy w ramach strategii

¹ Należy tu wspomnieć; ustawę o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (2003), o zatrudnieniu socjalnym (2004), o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (2004), ustawa o pomocy społecznej (2004), ustawa o spółdzielniach socjalnych (2006), ustawa o zmianie ustawy o rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych (2007).

² Ustawa z 29 listopada 1990 r. o pomocy społecznej, Dz. U. z 2004 r., nr 64, poz. 593, tekst jednolity.

³ Badania zrealizowane przez H. Lipke i A. Hryniewicką w Instytucie Rozwoju Służ Społecznych w 2008 r. Także Krzyszkowski 2005; Grewiński, Karwacki (red.) 2009; Karwacki 2010.

rozwiązywania problemów społecznych prowadzone były najczęściej niepoprawnie, a występujący ich brak dotyczył zarówno gminy, jak i powiatu, co uniemożliwiało tworzenie i prowadzenie spójnej polityki społecznej, pogłębiając tym samym problem ubóstwa i wykluczenia społecznego.

Na mapie Polski województwo lubelskie „[...]sytuuje się na końcu listy w większości rankingów regionalnych kraju. Należy do województw o najbardziej tradycyjnej strukturze gospodarczej – z największym udziałem ludności pracującej w rolnictwie. [...] Zasoby ludzie w województwie lubelskim nie rozwijają się pod względem ilościowym. Mimo że udział ludności najmłodszej nie jest niski, to prognozy demograficzne nie są korzystne. Nadal bardzo wysokie jest bowiem ujemne saldo migracji” (Golinowska, Kocot 2013: 223–224). Województwo należy także do najbardziej zagrożonych wykluczeniem społecznym; w statystykach znajdujemy informację o jednym z najwyższych odsetku osób ubogich i bezrobotnych, szybkim starzeniu się regionu, nadmiernym obciążeniu demograficznym oraz ujemnym przyroście naturalnym i saldzie migracji, do którego szczególnie przyczyniła się emigracja osób młodych⁴. Rok 2014 to czas przygotowania nowych dokumentów strategicznych, co sprzyja z jednej strony podsumowaniom, a z drugiej wyznaczeniu nowych celów. Zbliżające się zagrożenia związane z procesem starzenia demograficznego, który przyśpiesza zarówno z powodu niskiej dzietności, jak i z powodu migracji osób młodych, powinno spowodować wyraźne skupienie się nad sytuacją dzieci i młodzieży, co z perspektywy szans na rozwój społeczny wydaje się szczególnie zasadne. W nowo tworzonej strategii polityki społecznej powinna znaleźć się zarówno diagnoza traktująca dzieci i młodzież jako grupy szczególnie zagrożone, jak i opracowane propozycje rozwiązań i systemu wsparcia adekwatne do charakteru problemów.

Podjęta analiza ma przedstawić poziom zagrożenia marginalizacją i wykluczeniem społecznym młodzieży oraz rodzin na terenie województwa lubelskiego. Przejawy wykluczenia społecznego najczęściej definiuje się jako: nieuczestniczenie w oficjalnym porządku społecznym i normatywnym; niepełne uczestniczenie w ważnych aspektach lub „głównym nurcie życia społecznego”; brak dostępu do instytucji; ewentualnie jako wykluczenie z dominującej kultury (Kowalak 1998; Frieske 2004; Grotowska-Leder, Faliszek 2005). Najczęściej wymienianymi aspektami wykluczenia społecznego są: ekonomiczny, polityczny, społeczny i kulturowy. W rozważaniach nad uwarunkowaniami wykluczenia społecznego zwraca się szczególną uwagę na jego rozmaite kulturowe przesłanki, wychodząc przy tym daleko poza kwestię biedy, co oznacza, że praktyczne możliwości uczestnictwa w życiu zbiorowym nie zależą od posiadanych przez ludzi zasobów: materialno-finansowych, ale także kulturowych – wiedzy i umiejętności.

⁴ Według GUS 2012 – wskaźnik zagrożenia ubóstwem relatywnym – 22,9%, ustawowym – 9,0%, skrajnym 8,9%. Stopa bezrobocia w 2013 r. to 14,4%. Odsetek ludności w wieku produkcyjnym to 29%.

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

Badania empiryczne przeprowadzone zostały metodą sondażową z wykorzystaniem techniki ankiety audytoryjnej. Na potrzeby badania stworzono narzędzie w postaci kwestionariusza ankiety. Proces zbierania danych odbywał się na przełomie listopada i grudnia 2013 roku w losowo wybranych klasach gimnazjów z obszaru województwa lubelskiego. Próba badawcza została dobrana w sposób losowo-warstwowo-grupowy, tak by zapewnić udział respondentów z terenów wiejskich i miejskich proporcjonalnie do tych z populacji generalnej. Wcześniej przeprowadzono badania pilotażowe, co pozwoliło zweryfikować narzędzie badawcze i po wykonaniu korekty w wersji ostatecznej kwestionariusza znalazło się ponad 40 pytań. Zebrane dane zostały poddane obróbce statystycznej z wykorzystaniem metod opisu statystycznego i po ostatecznej weryfikacji do analizy zakwalifikowano 789 kwestionariuszy.

Charakterystykę demograficzno-społeczną badanej części populacji należy rozpocząć od kwestii płci. Ponad połowa spośród wszystkich osób objętych badaniem to dziewczynki (54%). Relacja ta oddaje oczywiście faktyczne proporcje w dniu badania w wylosowanych szkołach i nie wydaje się odbiegać od populacji generalnej na tyle by zniekształcić wyniki. Województwo lubelskie jest regionem, w którym ponad połowa ogółu ludności zamieszkuje tereny wiejskie. W subpopulacji gimnazjalistów sytuacja wygląda nieco inaczej. Według danych GUS proporcja ta wśród gimnazjalistów to prawie dokładnie „pół na pół” (po zaokrągleniu po 50%). W wylosowanej próbie, mimo kontrolowania liczby i liczebności klas z gimnazjów położonych na terenie gmin wiejskich, wiejsko-miejskich i miejskich, relacja została zachwiana na korzyść mieszkańców miast (55%) kosztem wsi (45%). Oprócz kwestii charakteru miejsca zamieszkania, poruszono w pytaniach także sprawę jego oddalenia od gimnazjum, do którego uczęszcza respondent, wyrażane czasem dojazdu na zajęcia w szkole. Informacja ta może być wskaźnikiem wykluczenia przestrzennego respondentów i ich rodzin. Prawie 61% respondentów mieszka w tej samej miejscowości, w której zlokalizowane jest ich gimnazjum, 24% dojeżdża z pobliskich miejscowości w ciągu maksymalnie 15 minut, pozostałym (15%) uczniów zajmuje to ponad 15 minut. Warto w tym miejscu dodać, że kilku osobom codzienny dojazd w jedną stronę pochłania ponad godzinę. Podstawową informacją, o której należy wspomnieć, jest skład gospodarstwa domowego. I tak: 82% respondentów mieszkało z obojgiem rodziców, 16% z jednym z nich, a 2% bez żadnego z rodziców. Blisko 77% osób badanych mieszkało z rodzeństwem, 40% z jednym, 23% z dwoma 8% trzema, 7% czterema i więcej. Tylko dwie osoby mieszkały w internacie.

Aspekt ekonomiczny wykluczenia społecznego uznawany jest za najważniejszy. Wpisujący się weń problem deprivacji materialnej zawsze był podstawowym zagrożeniem dla egzystencji jednostek. Wykluczenie z tej sfery staje się czynnikiem pogłębiającym marginalizację w pozostałych obszarach. Z drugiej

strony – pozostałe formy wykluczenia powiększają rozmiary wykluczenia w sensie ekonomicznym, na zasadzie sprzężenia zwrotnego. Sytuacja materialna gimnazjalistów, z racji ich wieku, zależy w głównej mierze od aktywności zawodowej ich rodziców, a analiza wyników zrealizowanych badań pozwala na określenie tej sytuacji jako dość dobrej, tj. 72% uczniów mieszkających z matką zadeklarowało, że ma ona stałe dochody z pracy, a następne 6% wskazało na transfery publiczne jako źródło utrzymania. Jak wiadomo, w Polsce nawet stała praca nie chroni przed ubóstwem, więc powyższe wyniki, które po zsumowaniu sięgają wartości 78%, należy interpretować jako udział osób mogących liczyć na systematyczne wpływy finansowe do budżetu domowego ze strony matki lub jako informację o tym, że prawie co czwarta matka (22%) nie gwarantowała (zapewne z rozmaitych powodów) takich środków. Zgodnie z odpowiedziami badanych gimnazjalistów 81% ojców posiadało stałą pracę, a kolejne 5% nie szukało pracy, mając rentę lub emeryturę. Na źródło dochodu z pracy dorywczej wykonywanej przez ojca wskazało 6% uczniów, natomiast 1% to odpowiedzi deklarujące problem braku pracy ojca. Bierni zawodowo, niepobierający świadczeń to kolejny 1%. W przeważającej mierze, przypadki braku regularnych dochodów jednego rodzica nie pokrywały się z takim brakiem u drugiego rodzica. Tylko nieco ponad 2% ogółu zbadanej populacji cechowało się takim, niekorzystnym położeniem. Ze zjawiskiem emigracji zarobkowej rodziców zetknęło się 40% ankietowanych, a 60% respondentów stwierdziło, że ich rodzice nigdy nie wyjeżdżali za granicę w tym celu. Horyzont czasowych wyjazdów „za chlebem” jest bardzo zróżnicowany. Kategoria posiadających przynajmniej jednego rodzica pracującego kiedykolwiek za granicą, podzielona według kryterium momentu zakończenia tej pracy, wygląda następująco: 21% gimnazjalistów ma aktualnie kogoś z najbliższych za granicą, 15% cieszyło się z powrotów w 2013 roku, 64% uczniów sygnalizowało przypadki wyjazdu i powrotu przed 2013 rokiem.

Różnice w poszczególnych kategoriach aktywności ekonomicznej kobiet i mężczyzn, charakterystyczne dla całego kraju, a które najkrócej można określić jako relatywnie gorszą sytuację tych pierwszych, widoczne są wyraźnie także w wynikach naszych badań. Proporcje poszczególnych klas aktywności zawodowej, zarówno wśród matek, jak i ojców respondentów, przekładają się jednak na obraz o wiele lepszy niż ten, jaki rysuje się na podstawie danych urzędowych dotyczących wszystkich mieszkańców województwa. Szukając przyczyn tych różnic, trzeba zwrócić uwagę na rekordowo wysoki odsetek respondentów, którzy w ogóle nie odpowiedzieli na to pytanie – wyniósł on aż 5%. Może to świadczyć o tym, że temat ten wydał się wstydlivy. Był na tyle „drażliwy”, że mógł spowodować u osób, które nie chcą zostawić pytania bez zaznaczonej odpowiedzi, chęć ukazania swojej sytuacji w lepszym świetle. Udziały osób niepracujących wyniosły w populacji rodziców po kilka procent. Uogólniona, subiektywna ocena rodzinnej sytuacji materialnej wskazuje na niewielki zakres ubóstwa symbolizowanego tzw. „zaciskaniem pasa”, ale pełne zaspokojenie bieżących potrzeb

deklarowało tylko 2/3 badanych. Jeszcze mniej, bo niecała połowa (45%), mogła z pewnością liczyć na bezwzględny zakup niezbędnej odzieży. Co trzeci gimnazjalista nie zawsze ma zapewniony ciepły posiłek, niemal co drugi bywa głodny na lekcjach. Prawie wszyscy zadeklarowali posiadanie w domu komputera podłączonego do Internetu. Niemal co czwarty respondent w okresie wakacyjnym podejmował pracę (zarobkową bądź związaną z pomocą rodzicom w ich pracach), która spychała wypoczynek na dalszy plan.

Wąskie znaczenie terminu wykluczenie społeczne to ubóstwo relacji społecznych, odcięcie od sieci kontaktów, ograniczone wsparcie społeczne. Zagrożenie tym zjawiskiem nie przybiera masowej skali, ale występuje. Uczniowie gimnazjów z województwa lubelskiego nieposiadający grupy przyjaciół, z którymi spędza się wolny czas, stanowili jedną szesnastą próby badawczej. Mniej więcej połowa uczniów dostrzega w swej klasie przynajmniej jedną osobę wyobcowaną, 3% gimnazjalistów nie ma od nikogo wsparcia w problemach związanych z nauką, a co piąty uczeń radzi sobie z nimi sam. Ci pierwsi osiągają gorsze niż przeciętne wyniki w nauce, drudzy – odwrotnie. Wsparcia w problemach osobistych nie ma dokładnie taki sam odsetek uczniów (3%), nieco mniej osób niż w przypadku poprzednim (16%) radzi sobie z takimi kłopotami samodzielnie. Co czwarty gimnazjalista zna przynajmniej jednego rówieśnika, który nie może liczyć na niczyją pomoc w trudnej sytuacji. Jedna osoba na cztery nie posiada pełnej, nieskrępowanej możliwości zapraszania znajomych do swojego domu. Neutralny charakter relacji z rodzicami, dotyczy 13% uczniów gimnazjów, „bardzo złe” i „złe” kontakty z najbliższą rodziną sygnalizuje 2% – co, wzięwszy pod uwagę trudny okres dojrzewania, nie jest złym wynikiem.

Prawie połowa badanych gimnazjalistów nie uczestniczy w dodatkowych zajęciach pozalekcyjnych, które przecież mają zawsze, mniej lub bardziej ukrytą, funkcję integracyjną. Na dodatkowe zajęcia pozaszkolne uczęszczało 55% ankietowanych. Był to bardzo szeroki wachlarz kursów językowych, korepetycji, zajęć sportowych, artystycznych i odbywających się w parafiach, występujących niejednokrotnie w różnych konfiguracjach. Niewątpliwie ta część gimnazjalistów rozwija swoje umiejętności i osobowość, integruje się z rówieśnikami, aktywnie spędza czas wolny, zdobywając w ten sposób przewagi konkurencyjne pod postacią większych zasobów kapitału intelektualnego, społecznego i kulturowego przekładające się zazwyczaj na sukcesy w dalszej ścieżce edukacyjnej a potem na rynku pracy. Pozostałe 45% respondentów nie uczęszczało na tego typu zajęcia, w tym: 24% z braku potrzeby, 14% braku czasu, 4% niedostatku pieniędzy, a 3% gimnazjalistów z innego powodu.

Uczniów gimnazjów spytano także o plany dotyczące migracji na stałe ze swojego miejsca zamieszkania, 19% z nich było obojętne gdzie będą mieszkać w dorosłym życiu. Tylko 26% respondentów wybrało rodzinną miejscowość, 20% chce wyjechać za granicę, a 35% zostać w Polsce, ale mieszkać w innej miejscowości. Oczywiście zapowiedzi te należy traktować z pewnym dystansem,

gdyż, jak dowiedziono w wielu badaniach, wchodzenie w dorosłe życie, pełnienie nowych ról społecznych (np. pracownika, małżonka, rodzica) i stabilizacja studzą ten zapał, zmniejszając prawdopodobieństwo migracji. Jednak z drugiej strony przywołane wyniki świadczą o braku przywiązania do miejsca, w którym gimnazjaliści dorastają, przekonaniu o niemożności realizacji swoich planów życiowych w zamieszkiwanych miejscowościach i wysokim stopniu gotowości do emigracji. Przywiązanie do swojej miejscowości było takie samo we wszystkich subpopulacjach, jedyna istotna statystycznie różnica dotyczyła preferowanego kierunku migracji – młodzież z miast znacznie bardziej chciałaby wyjechać na stałe za granicę. Tak więc, zakorzenienie w „małej ojczyźnie” odczuwa tylko co czwarty nastolatek, ponad połowa pragnie zmienić miejsce zamieszkania.

Gimnazjalistów, którzy nie korzystają z dóbr kultury za pośrednictwem powołanych do tego instytucji, jest relatywnie dużo – mimo wspomagającej roli szkoły, do której przecież mają obowiązek uczęszczać. Najgorzej jest z częstością wizyt w teatrach i muzeach. W ciągu ostatnich 12 miesięcy – bo taką perspektywę czasową postanowiono się wziąć pod uwagę – co trzeci gimnazjalista z Lubelszczyzny nie oglądał spektaklu w teatrze, a co drugi nie był w muzeum. W żadnych koncertach nie uczestniczyło około 40% uczniów, natomiast ponad 20% nie było nawet w kinie. Czasopism nie czyta około 60% nastolatków w wieku gimnazjalnym, a prawie 40% nie przeczytało w ciągu roku żadnej książki, prócz lektur szkolnych. Coraz częściej dostrzegany problem wykluczenia cyfrowego ma różne oblicza. Nie należy utożsamiać go jedynie z brakiem sprzętu komputerowego i połączenia z Internetem. Wyposażenie w odpowiednią aparaturę nie jest kłopotem dla zdecydowanej większości gospodarstw domowych obejmujących badaną zbiorowość – co upodabnia ją do mieszkańców państw bardziej rozwiniętych od Polski. Dodatkowo, większość gimnazjalistów ma dostęp w domu, u znajomych lub szkole po lekcjach – choć to ostatnie miejsce, mimo że nieźle wyposażone w sprzęt komputerowy, nie jest dostępne dla 43% uczniów. Gimnazjalistów nie trzeba zachęcać do korzystania z Internetu, korzystają zeń bardzo często, niektórzy nawet zbyt często. Są oni raczej w pełni usatysfakcjonowani poziomem posiadanych kompetencji, choć z drugiej strony co dziesiąty potrafi wykonywać jedynie najprostsze czynności, tj. odnalezienie poszukiwanych stron internetowych lub korzystanie z portali społecznościowych. Wśród zastosowań Internetu największą popularnością cieszy się rozrywka (ponad 40% wskazań). Co trzeci gimnazjalista wykorzystuje Internet do utrzymywania kontaktów z innymi użytkownikami, zaś dla 14% uczniów głównym celem surfowania jest zdobywanie informacji i wiedzy. Podsumujmy w tym miejscu pozostałe wskaźniki wykluczenia społecznego.

Pewne stanowczej i nieuchronnej reakcji rodziców w przypadku swojego nieoczekiwanego pozostania na noc poza domem, są dwie trzecie gimnazjalistów z Lubelszczyzny. Tylko niewiele ponad połowa uczniów jest przekonana o wystąpieniu takich konsekwencji w odpowiedzi na przyniesienie sprzętu elektronicz-

nego niewiadomego pochodzenia. Niecałe 2% uczniów (oznaczałoby to prawie 1400 osób w całym województwie) regularnie doświadcza przemocy w domu. Z systematycznym spożywaniem alkoholu w domu rodzinnym spotyka się 8% gimnazjalistów, 22% z nałogowym paleniem papierosów a 2% z zażywaniem narkotyków. Otoczenie szkolne cechuje się większym natężeniem występowania omawianych zjawisk. Przemocy wobec swojej osoby doświadcza stale w szkole 15% gimnazjalistów, 37% spotyka się tam ustawicznie z okolicznościami, w których dochodzi do spożywania alkoholu. Dla prawie dwóch trzecich uczniów codziennością są sytuacje, w których pali się papierosy, a co szósty systematycznie obserwuje zażywanie narkotyków w gimnazjach. Optymistyczny jest fakt, że tylko około 15% młodych respondentów żywi niechęć do uczestnictwa w wyborach powszechnych, co wskazuje, że większość gimnazjalistów jest zainteresowana problemami swoich społeczności oraz deklaruje swoją aktywność obywatelską.

PODSUMOWANIE

Problem wykluczenia społecznego znajduje swoje potwierdzenie w wynikach omawianych badań na terenie województwa lubelskiego. Niewątpliwie konieczne wydaje się dalsze monitorowanie zjawiska i kontynuowanie podjętych badań w celu ich weryfikacji, przy jednoczesnym stworzeniu możliwości analizy porównawczej w czasie z wykorzystaniem tych samych wskaźników oceny. Analiza prowadzi do wniosku, iż pewne obszary wykluczenia społecznego związane są z niechętnie ujawnianymi kwestiami, np. niski poziom dochodu w rodzinie, wykształcenie, szeroko rozumiana przemoc, uzależnienia itp. Dlatego też uzasadnione jest pogłębienie analizy z wykorzystaniem metod jakościowych, które pozwolą na rzetelną diagnozę wymienionych kwestii, co wydaje się szczególnie ważne z perspektywy profilaktyki i tworzenia systemu wsparcia dla rodzin.

Podstawowym zadaniem, jakie należy wskazać po zapoznaniu się z wynikami badań, jest konieczność zaangażowania do współpracy wszystkich podmiotów odpowiedzialnych za tworzenie systemu wsparcia i profilaktyki dotyczącej wykluczenia społecznego. Instytucjami kluczowymi jest więc szkoła, ośrodek pomocy społecznej, ośrodek zdrowia, policja, organizacje pozarządowe, w tym Kościół. Należy zainicjować lub uaktywnić współpracę między nimi w celu lepszego poznania sytuacji młodzieży i rodzin, a w konsekwencji stworzenia spójnego systemu wsparcia i zabezpieczenia. Aby możliwe było współdziałanie międzysektorowe wskazane jest uruchomienie programu szkoleń dla pracowników tych instytucji, które pomogą zrozumieć mechanizmy współpracy partnerskiej, dostrzec jej zalety i szerokie spektrum możliwych rozwiązań, a przede wszystkim stworzyć skuteczne formy wsparcia. Szkolenia będą także okazją do zapoznania się z diagnozą sytuacji społecznej i charakterystyką problemów występujących na danym terenie. Najważniejsza wydaje się jednak wymiana informacji

i doświadczeń pomiędzy urzędnikami, nawiązanie kontaktów pozwalających na skuteczne działania oraz inicjowanie sieci współpracy poprzez zawiązywanie partnerstw lokalnych na rzecz rozwiązywania problemów młodzieży.

Analiza wyników badań nie wykazała istotnych różnic w zagrożeniach związanych z wykluczeniem społecznym młodzieży z obszarów wiejskich i miast, dlatego też nie uwzględnione zostały różnice w tworzeniu rozwiązań na obszarach wiejskich i w miastach. Jedynym wyraźnym obszarem zagrożenia jest dostęp do dóbr kultury, co niewątpliwie wynika z przyczyn geograficznych, tzn. odległości do dużych miast, w których znajdują się muzea, teatry itp. W tym przypadku należy przygotować dla młodzieży z obszarów wiejskich rozwiązania stwarzające możliwość dotarcia do wspomnianych dóbr, np. gminne ośrodki kultury lub szkoły organizujące wyjazdy do muzeum, teatru, kina. Należy także pokreślić, iż z wymienionych inicjatyw powinna korzystać cała społeczność lokalna, co pozwoli także na lepszą integrację. Bardzo ważnym zadaniem jest zorganizowanie rozwiązań dotyczących problemu niedożywienia młodzieży. Należy szybko podjąć działania umożliwiające zaspokojenie potrzeb żywieniowych na poziomie szkoły i środowiska domowego. Tak jak wspomniano, zadanie to powinno być wykonane we współpracy np. szkoły, ośrodka pomocy, organizacji pozarządowej. Badania wyraźnie pokazały, iż w najtrudniejszej sytuacji znajduje się młodzież z rodzin niepełnych, co oznacza konieczność poddania tych rodzin szczególnej obserwacji i wsparciu.

Młodzież zarówno z obszarów wiejskich, jak i młodzież z rodzin niepełnych ma znacznie słabszy dostęp do sprzętu komputerowego i dostęp do Internetu, co wyraźnie przekłada się na możliwości jego wykorzystania. Obecnie dostęp do Internetu jest dobrem podstawowym, dlatego też niezbędne jest szybkie dostarczenie możliwości korzystania z Internetu, aby uniknąć sytuacji kumulowania się zjawiska opóźnienia kulturowego. Istnieje także konieczność przygotowania młodzieży do korzystania z dostępu do Internetu, aby uniknąć zagrożeń wynikających z jego nieodpowiedzialnego wykorzystania. Zajęcia edukacyjno-szkoleniowe związane z korzystaniem z Internetu powinny być skierowane zarówno do młodzieży, jak i osób dorosłych, co przyczyni się do pogłębienia integracji międzypokoleniowej, ale przede wszystkim osoby dorosłe poszerzą swoje możliwości i jednocześnie uświadomią sobie zagrożenia wynikające z nieodpowiedniego wykorzystania Internetu. Uzasadnienie tworzenia wspólnych szkoleń dla rodziców i dzieci znajdujemy w wynikach badań, w części dotyczącej opieki w środowisku domowym. Niepokój budzi brak zainteresowania i kontroli rodziców nad sposobami spędzania wolnego czasu przez młodzież, wykorzystania Internetu, czasu pozostawiania poza domem, niekontrolowania źródeł pochodzenia rzeczy posiadanych przez ich dzieci. W tej sytuacji konieczne wydaje się przygotowanie programów dla rodziców, które pomogą uświadomić im zarówno skalę, jak i charakter zagrożeń dotyczących młodzieży. Należy zaakcentować jeszcze jedno zadanie, które wynika z zagrożenia planowanym odpływem młodzieży w kierunku dużych miast w Polsce i krajów Europy. Ponad połowa badanej młodzieży zwraca uwagę na brak możliwości rozwoju w swoich miejscach zamieszkania i brak wiary w zmianę tej sytuacji, co z jednej strony

ukazuje „nieatrakcyjność” ośrodków, w których mieszkają młodzi respondenci, ale także ukazuje brak pomysłów lokalnych instytucji na wykorzystanie potencjału młodzieży związanego z deklaracją aktywności obywatelskiej, tj. około 85% badanych wyraziło zainteresowanie udziałem w wyborach samorządowych. Samorządy powinny zatem podjąć działania promocyjne i rozwojowe regionu, a przede wszystkim rozszerzyć edukację obywatelską, która wzmocni wśród młodych mieszkańców poczucie przynależności i odpowiedzialności za swoje „małe ojczyzny”.

Rozpoczynający się okres obowiązywania strategii polityki społecznej dla województwa lubelskiego na lata 2014–2020 pozwala na zaplanowanie koniecznych zadań inicjujących zarówno system wsparcia w obszarach tego wymagających, jak i utworzenie inicjatyw na rzecz rozwoju lokalnego. Ważne jest, aby w najbliższej perspektywie wdrażania polityki społecznej uniknąć zaniedbań w odniesieniu do młodzieży i jednocześnie przyjąć rozwiązania gwarantujące rozwój regionu w oparciu o rozwój potencjału tkwiącego w młodych mieszkańcach, o których pisze Golinowska

W polskiej polityce ostatnich lat młodzież nie stanowiła grupy, wobec której opracowano by kompleksowy program jej rozwoju. [...] Zadania, jakie stoją przed młodym pokoleniem wobec wyzwań przyszłości, wymagają nie tylko partnerstwa osłabionych dzisiaj stron: szkoły i rodziców. Wymagają także mocniejszej i bardziej odpowiedzialnej polityki państwa, a w tym – bardziej ukierunkowanej i skoordynowanej terytorialnie polityki regionalnej. Udana przyszłość młodych z tych wszystkich biedniejszych regionów kraju nie powinna (i nie może) już w takiej skali jak obecnie zależeć od szczęścia na emigracji. Są oni bowiem potrzebni w kraju jako zmieniający warunki życia dla siebie i u siebie. To wymaga ukierunkowania polityki rozwoju na terytorialną spójność i policentryczny model kształtowania przestrzeni. Wyzwaniem obecnego etapu rozwoju gospodarczego kraju jest niewątpliwie wzrost innowacyjności. Jednakże nie dokona się on w odpowiedniej skali i nie przyniesie społecznych efektów, jeśli kurczący się demograficznie potencjał młodych ludzi będzie zaniedbywany i wypychany na emigrację” (Golinowska 2013:190–191).

Tak przedstawione zagrożenia, wyznaczają kolejne zadanie do eksploracji, jakimi powinno być przeanalizowanie regionalnej i lokalnych strategii polityki społecznej województwa lubelskiego pod kątem zabezpieczenia potrzeb rozwojowych młodzieży tak, aby udało się wprowadzić niezbędne korekty i wykorzystać szanse na rozwój regionu, stwarzając szanse rozwojowe młodym obywatelom.

BIBLIOGRAFIA

- Błędowski P., Broda-Wysocki P., Kubicki P., Grotowska-Leder J., Warzywoda-Kruszyńska W. (2007), *Państwo, samorządy, organizacje pozarządowe i wspólnoty lokalne wobec ubóstwa i wykluczenia społecznego*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
- Frieske K.W. (red.) (2004), *Utopie inkluzji. Sukcesy i porażki programów reintegracji społecznej*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
- Golinowska S., Kocot E. (2013), *Spójność społeczna. Stan i perspektywy rozwoju społecznego kraju w przekrojach regionalnych*, Wydawnictwo naukowe SCHOLAR, Warszawa.

- Golinowska S., Kocot E., Morecka Z., Sowa A. (2010), *Ekspertyza. Spójność społeczna: aktywność – solidarność – wsparcie na potrzeby aktualizacji Strategii Rozwoju Kraju 2007–2015*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa.
- Grewiński M., Karwacki A. (red.) (2009), *Strategie w polityce społecznej*, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa.
- Grotowska-Leder J., Faliszek K. (red.) (2005), *Ekсклюzyja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń.
- Hryniewiecka A., Lipke H. (2009), *Strategie rozwiązywania problemów społecznych – synteza z badań*, [w:] M. Grewiński, A. Karwacki (red.) (2009), *Strategie w polityce społecznej*, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa.
- Karwacki A. (2010), *Papierowe skrzydła*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń
- Kowalak T. (1998), *Marginalność i marginalizacja społeczna*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa.
- Krzyszkowski J. (2005), *Między państwem opiekuńczym a opiekuńczym społeczeństwem. Determinanty funkcjonowania środowiskowej pomocy społecznej na poziomie lokalnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rymsza M. (2003), *W stronę aktywnej polityki społecznej*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa.
- Szarfenberg R. (2013), *Miejsce polityki społecznej w polityce publicznej*, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa.
- Tarkowska E. (2010), *Ubóstwo dzieci w Polsce*, Ekspertyza przygotowana w ramach projektu „EAPN Polska – razem na rzecz Europy Socjalnej”.
- Tarkowska E. (red.) (2000), *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*, Typografia, Warszawa.
- Tarkowska E. (red.) (2007), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne młodzieży*, IPISS, Warszawa
- Tarkowska E. (red.) (2013), *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- Tarkowska E. (2012), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne: sytuacja i kultura*, [w:] K. Frysztacki, P. Sztompka (red.), *Polska początku XXI wieku: przemiany kulturowe i cywilizacyjne*, Polska Akademia Nauk, Komitet Socjologii, Warszawa.
- Warzywoda-Kruszyńska W. (red.) (2012), *Bieda dzieci. Zaniedbanie, wykluczenie społeczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Streszczenie

Wykluczenie społeczne, to zjawisko – które przybrało we współczesnej Polsce niepokojącą skalę, a zasadniczą kwestią staje się uzyskanie odpowiedzi na pytanie, jak zahamować ten proces i ochronić przed nim grupy zagrożone. Z wykluczeniem społecznym mamy do czynienia wówczas, gdy jednostki, grupy pozostają poza głównym nurtem społecznej wymiany dóbr, usług oraz informacji. Jednostki wykluczone mają zamknięty dostęp do udziału w pełnym uczestnictwie w życiu społecznym, przez co nie mogą korzystać z wszystkich dostępnych praw i możliwości rozwoju, co pogłębia ich bierność i izolację. Pierwszym krokiem w skutecznej walce z wykluczeniem społecznym jest dobre rozpoznanie skali zagrożeń z nim związanych w społeczności lokalnej. Podjęta analiza dotyczy wskazania poziomu zagrożenia wykluczeniem społecznym dzieci i młodzieży na terenie województwa lubelskiego. Omówione zostaną zarówno przyczyny powstania tych zagrożeń, jak też ich charakter i wielkość. Rozważone zostaną także możliwości rozwiązań i zmian w lokalnej polityce społecznej, aby przeciwdziałać skutkom wykluczenia społecznego, a w długim okresie zapewnić podstawy stabilnej i spójnej struktury społecznej na obszarze województwa lubelskiego.

Słowa kluczowe: młodzież, wykluczenie, społeczność lokalna, aktywna polityka społeczna, rozwój lokalny.

Marginalized youth. The causes of this phenomenon and the possibility of counteracting the Lublin region

Summary

Social exclusion is a phenomenon that reached fearful scale in contemporary Poland. The crucial issue is the answer to the question how to stop this process and protect the vulnerable groups. The undertaken analysis is aimed at presenting the level of effects of social exclusion among children and youth in the Lublin region. The reasons of those threats and also their character and scale are going to be presented. The possibilities of solutions and changes in the local social policy to counteract the effects of social exclusion, and in the long run to ensure the basis for the stable and coherent social structure in the Lublin region will be shown.

Another problem will be emphasized that results from rising marginalization of young people the lack of local identity and no perspectives to setting their professional career in home localities. There is a real threat that young people will leave their localities in the direction of big cities in Poland or emigrate to Western European countries. Pilot survey showed that over half of the youth under study pays attention to the lack of chances for development in their home localities and lack of faith in the change of this situation, what on one hand, proves the “unattractiveness” of the places where the young respondents live, and on the other hand, we can clearly notice their “civil passiveness”. The question refers to the actions that need to be undertaken in order to cause that young inhabitants may feel belonging and responsibility for their “small native lands”.

Keywords: young people, exclusion, local community, active social policy, local development.